

Dezinformace a epistemické krize

DISINFORMATION AND EPISTEMIC CRISES

Filip Tvrdý¹

Abstrakt: Dnešní společnost se nachází ve stavu epistemické krize, která se projevuje především přítomností dezinformací ve veřejném prostoru. Aby bylo možné tuto krizi řešit, je klíčové nejprve vyjasnit, jak dezinformace odlišit od jiných typů nepravdivých či nezdůvodněných tvrzení, a teprve potom lze uvažovat o jejich prevenci a způsobech potírání. Zjednodušující nebo aktivistické definice dezinformací přehlíží skutečné příčiny jejich nebezpečnosti a znemožňují účinné vypořádání se s jejich šířením. Tento článek si vytknul tři cíle: (1) poukázat na slabiny tradiční definice dezinformací, (2) zasadit současnou krizi do širšího historického kontextu, (3) představit vhodná opatření boje proti dezinformacím v online prostředí. Autor se pokouší ukázat, že epistemická krize přelomu 20. a 21. století není unikátní, ale má předobraz v dřívějších revolučních změnách spojených se vznikem knihtisku a rozvojem tištěných médií. Inspiraci pro její překonání lze hledat v již existujících kontrolních mechanismech, které jsou založeny na dělbě epistemické práce a intersubjektivním ověřování spolehlivosti informací.

Klíčová slova: aplikovaná epistemologie, dezinformace, epistemická krize, dělba epistemické práce, ověřování fakticity

Abstract: Contemporary society is experiencing an epistemic crisis, most notably evidenced by the pervasive presence of disinformation in the public sphere. To address this issue effectively, it is crucial to distinguish disinformation from other forms of false or unsubstantiated claims. Only after achieving this clarity can we begin to consider strategies for prevention and mitigation. Simplistic or ideologically driven definitions of disinformation fail to capture its true dangers, thereby hindering efforts to combat its spread. This article has three primary objectives: (1) to expose the shortcomings of the traditional definition of disinformation, (2) to situate the current epistemic crisis within a broader historical context, and (3) to propose actionable measures for combating disinformation in the online environment. The author argues that the epistemic crisis at the turn of the 20th and 21st centuries is not unprecedented but has historical parallels in earlier transformative periods, such as the advent of the printing press and the rise of print media. Lessons for overcoming this crisis can be drawn from established mechanisms that rely on the division of epistemic labor and the intersubjective verification of information reliability.

Keywords: applied epistemology, disinformation, epistemic crisis, division of epistemic labour, fact-checking

¹ Katedra logiky a metodologie vied, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova ulica 2, 81102 Bratislava, filip.tvrdy@uniba.sk, ORCID: 0000-0003-1264-9854. Tato studie byla podpořená Agenturou na podporu výzkumu a vývoje na základě smlouvy č. APVV21-0405. Za cenné podněty děkuji Vladimíru Bahnovi, Matěji Dražilovi, Františku Gahérovi, Juraji Halasovi, Petře Chudárkové a Janu Thümmelovi. Při psaní jsem použil jazykový model ChatGPT pro konzultaci gramatiky a stylistiky, nikoli obsahové stránky textu.

Mnozí vyjadřují obavy, že žijeme ve věku iracionality a zmaru, kdy dysfunkční instituce nedokážou zabránit šíření nepravdivých a manipulativních tvrzení ve veřejném prostoru. Znepokojení nad stávající situací se mezi pozorovateli formovalo už delší dobu, ale vyvrcholilo událostmi posledního desetiletí. V roce 2016 britští voliči rozhodli v referendu o Brexitu a ti američtí si zvolili prezidentem Donalda Trumpa. Na jaře 2020 začala pandemie COVID-19, která byla provázena „infodemií“ pseudovědeckých teorií. Nakonec v únoru 2022 zaútočila Ruská federace na Ukrajinu a spustila masivní propagandistickou kampaň, jež zasáhla západní demokracie silou srovnatelnou s vrcholem studené války. Nastalé poměry označil časopis *The Economist* na obálce vydání z 10. září 2016 termínem „post-truth“, který o něco později Oxford Dictionaries vyhlásili slovem roku. Podle lexikografů se jedná o popis stavu, kdy jsou při formování veřejného mínění vlivnější apely na emoce než objektivní fakta. V češtině se místo nelibě znějící „postpravdy“ používá spíše „postfaktická doba“ jako převod anglického spojení „post-factual age“. Předpona „post“ byla populární už od 70. a 80. let 20. století, kdy se objevila přehrášel novotvarů jako „postindustriální“ nebo „postmoderní“, ale termínu dosud chybí jednoznačnější obsah a přesnější časové vymezení.² Navíc kvůli použitému prefixu „post“ vyvolává dojem, že před dnešní dobou měli lidé k pravdě či faktům pozitivnější vztah, což je poněkud naivní stanovisko bez opory v historických pramenech. Vhodnější je proto mluvit o „epistemické krizi“, protože termín akcentuje kognitivní rozměr události a neevokuje její dějinnou unikátnost. Obrat „epistemic crisis“ zpopularizoval bývalý americký prezident Barack Obama³ a u nás jej rozšířil datový vědec Jan Kulveit.⁴ Krize se podle těchto myslitelů vyznačuje sníženou schopností značné části společnosti odlišit pravdu od nepravdy, z čehož plyne pokřivení obrazu reality a ohrožení samotné demokracie. Pojem se objevoval už dříve v odlišném kontextu,⁵ jeho aktuální význam se v akademickém prostředí dobře ujal.⁶ Považuji jej za přiléhavý a přeci jen méně dramatický, než jsou alternativy jako „epistemická katastrofa“,⁷ „epistemická válka“,⁸ či dokonce „epistemická apokalypsa“.⁹

Hlavním projevem současné epistemické krize je údajně nekontrolované šíření dezinformací v online prostoru, tedy na webových stránkách, internetových fórech, sociálních sítích a dalších digitálních platformách. Nelze zpochybnit, že jsou dezinformace škodlivé z epistemických důvodů, protože obelhávají a matou jednotlivce, snižují jejich informovanost, a znemožňují tak odpovědné rozhodování. Poněkud spornější je uvažování o sociálních důsledcích šíření nepravdivých zpráv. Dezinformace podle některých oslabují důvěru v demokratické instituce, zasévají strach a nenávist. Mohou vést ke škodám na zdraví a životech (např. odmítání vakcinace proti infekčním chorobám), k násilí (např. útok na americký Kapitol z 6. ledna 2021) či k obhajobě násilí (např. utrpení obyvatel Ukrajiny po 24. únoru 2022). Dezinformační kampaně prováděné trollími farmami a sociálními boty jsou považovány za nástroje informační

² Joshua Habgood-Coote, „Stop Talking About Fake News!“, *Inquiry* 62, č. 9–10 (2019): 1033–65.

³ Jeffrey Goldberg, „Why Obama Fears for Our Democracy“, *The Atlantic*, 16. listopad 2020.

⁴ Jan Kulveit, „Co je teď potřeba dělat, část 1: Epistemická krize“, *Boundedly Rational Notes on Complex Systems*, 15. říjen 2020.

⁵ Např. Alisdair MacIntyre, „Epistemological Crises, Dramatic Narrative and the Philosophy of Science“, *The Monist* 60, č. 4 (1977): 453–72; Larry Laudan, „Epistemic Crises and Justification Rules“, *Philosophical Topics* 29, č. 1/2 (2001): 271–317.

⁶ Srov. Yochai Benkler, Robert Faris a Harold Roberts, *Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2018), 3–43.

⁷ Alvin I. Goldman, *Epistemology and Cognition* (Cambridge: Harvard University Press, 1986), 148.

⁸ Jonathan Rauch, *The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth* (Washington: Brookings Institution Press, 2021), 20.

⁹ Joshua Habgood-Coote, „Deepfakes and the Epistemic Apocalypse“, *Synthese* 201, č. 103 (2023): 103.

války proti liberálním demokraciím, jež odvádějí pozornost od problémů autoritářských režimů.¹⁰ Tento rozšířený pohled na dezinformace přehlíží některé podstatné skutečnosti. Neexistuje jednoznačná empirická evidence o kauzální spojitosti mezi přijímáním dezinformací a změnami v chování jejich adresátů, a to zvláště v delší časové perspektivě.¹¹

Nárůst dezinformací je často spojován s rozvojem internetu, není však prokázáno, zda se jejich objem skutečně zvětšuje a zda je za tento trend odpovědný právě internet.¹² Démonizace nových technologií připomíná fenomén morální paniky, který se společně s alarmismem periodicky objevuje ve veřejné diskusi.¹³ Význam digitálních platforem při šíření dezinformací bývá přeceňován, protože uživatelé nepoužívají internet a sociální sítě pouze k získávání zpravodajství. Jen malou část zpráv tvoří dezinformace, menší část uživatelů dezinformace dále šíří, a ještě menší část dezinformací skutečně věří.¹⁴ Příjemci dezinformací problematický obsah aktivně vyhledávají, protože je v souladu s jejich dříve zastávanými postoji, a jen malý podíl falešných zpráv se dostává k adresátům pomocí doporučovacích algoritmů.¹⁵ Dezinformace se navíc objevují i v tradičních médiích, jako jsou noviny nebo televize – například při zveřejňování sdělení politiků a dalších veřejně činných osob. Výzkum je ovšem pro badatele obtížnější než v případě snadno dostupného online prostředí, a proto se mu nevěnuje srovnatelná pozornost.

Termíny jako „dezinformace“, „hybridní válka“ a „propaganda“ bývají nadužívány či dokonce zneužívány, protože mnohdy slouží k vytváření zjednodušujících vysvětlení nebo k dehonestaci názorových oponentů.¹⁶ V extrémním případě autoři považují dezinformace za přesvědčení, se kterými oni osobně nesouhlasí. Nepravdivé informace pak podle nich přijímají pouze iracionální, méně inteligentní, příliš důvěřiví nebo jinak epistemicky znevýhodnění aktéři. Takový přístup je elitářský a jen stěží může vést ke zlepšení stavu společnosti.¹⁷ Neblahým aspektem je i tendence některých kritiků dezinformací používat při jejich popisu obskurantní jazyk, pseudovědecké poznatky a konspirační vidění světa.¹⁸ Alarmisticky smýšlející autoři prokazují studiu dezinformací medvědí službu, protože přeceňují schopnosti zlovolných aktérů a odvádějí pozornost od skutečných problémů.

Ve svém článku se zaměřím především na epistemickou škodlivost dezinformací. Bude mě zajímat způsob, jakým je poškozená epistemologie jednotlivců dále znehodnocována vlivem sociálních skupin, a zdali je možné tyto defekty institucionálně překonat. Při psaní jsem si vytkl

¹⁰ Anne Applebaum, „Democracy Is Losing the Propaganda War“, *The Atlantic* 333, č. 5 (2024): 30–40.

¹¹ Sacha Altay, Manon Berriche a Alberto Acerbi, „Misinformation on Misinformation: Conceptual and Methodological Challenges“, *Social Media + Society* 9, č. 1 (2023): 1–13.

¹² David G. Robertson, *Religion and Conspiracy Theories: An Introduction* (London: Routledge, 2024), 8–12.

¹³ Stanley Cohen, *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, 3. vyd. (New York: Routledge, 2011).

¹⁴ Jennifer Allen et al., „Evaluating the Fake News Problem at the Scale of the Information Ecosystem“, *Science Advances* 6, č. 14 (2020): eaay3539.

¹⁵ Ceren Budak et al., „Misunderstanding the Harms of Online Misinformation“, *Nature* 630, č. 8015 (2024): 45–53.

¹⁶ Vojenské zpravodajství, „Výroční zpráva za rok 2022“ (Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2023), 15.

¹⁷ Joseph E. Uscinski, „What Are We Doing When We Research Misinformation?“, *Political Epistemology*, č. 2 (2023): 2–14.

¹⁸ Příkladem může být česká publicistka Alex Alvarová, která ve svých vystoupeních kombinuje nesrozumitelnost s nevědeckostí: „Jak proměňte to, co říkají obyčejní lidi? No vyrobíte strašnou spoustu informačních outletů, kterými budou dnes a denně hackovat amygdalu a prát to do nich...“ (podcast *Kanárce v síti*, 9. 10. 2023, čas od 3:04). „Hackování amygdaly“ je novotvar spojující populární termíny „amygdala hijacking“ a „mindhack“, který ale neoznačuje žádný psychologický efekt známý v odborné literatuře.

tři cíle, kterým budou věnovány jednotlivé podkapitoly: (1) poukázat na slabiny tradiční definice dezinformací, (2) zasadit současnou epistemickou krizi do širšího historického kontextu, (3) představit vhodná opatření boje proti dezinformacím v online prostředí. Současná epistemická krize se týká každého z nás, protože lžím a nepravdám čas od času podléháme všichni. Naštěstí není unikátně novým ani nepřekonatelným problémem, její řešení máme už nyní k dispozici.

1 Jak chápat dezinformace

Terminologie spojená s dezinformacemi není právě přehledná a v poslední době se ještě zkomplikovala. Etablované „dezinformace“ a „misinformace“ byly doplněny pojmem „fake news“, který v anglofonním prostředí nabyl na popularitě po nástupu nové americké administrativy v roce 2017. „Fake news“ ale nemá jasný obsah a badatelé se nedokážou shodnout na jeho definici.¹⁹ Nejčastěji se jím označují dezinformace, které imitují formu a styl běžných mediálních zpráv.²⁰ Termín se až příliš často používá pro označení stanovisek názorových oponentů, jako to činí Donald Trump při kritice novinářů z mainstreamových médií. Protože se jedná o zvláštní a poněkud vágní poddruh dezinformace, nevidím v češtině důvod pro zavedení téměř synonymního anglicismu a v tomto textu jej nebudu používat. Nejrozšířenější klasifikace nepravdivých zpráv rozlišuje dvě podskupiny:²¹

- a) *dezinformace*, což je úmyslně vytvořená nepravdivá nebo zavádějící informace, která je šířena se záměrem uškodit;
- b) *misinformace*, tedy neúmyslně zastávaná nepravdivá nebo zavádějící informace, která je šířena bez nekalého záměru.²²

Dezinformace se neliší od lží a nepravdivých pomluv, ty však cílí na menší publikum. Dezinformace se zpravidla šíří prostředky masové komunikace, i když se mohou lokálně přenášet přímo mezi jednotlivými mluvčími a adresáty. V některých případech mohou mít podobu kusých sdělení, ale obvykle jsou stavebními kameny komplexnějších epistemických celků – pseudovědeckých teorií, konspiračních narativů, politické propagandy apod.²³

Standardní vymezení dezinformací do určité míry funguje, avšak při bližším ohledání narazíme na nejméně tři slabiny. *První problém* vyplývá z toho, že dezinformace oddělujeme od misinformací na základě intencionality. Lidé ovšem nemají bezprostřední přístup k myslím jiných osob, a proto většinou není možné odlišit úmyslně vytvořené dezinformace a neúmyslně zastávané misinformace. Přírodní a sociální vědy přijaly jako paradigma metodologický behaviorismus, v němž odvolávání se na záměrnost nemá místo. Zdánlivě efektivní dělení

¹⁹ Habgood-Coote, „Stop Talking About Fake News!“

²⁰ Neil Levy, „The Bad News About Fake News“, *Social Epistemology Review and Reply Collective* 6, č. 8 (2017): 20–36; Axel Gelfert, „Fake News: A Definition“, *Informal Logic* 38, č. 1 (2018): 84–117.

²¹ Don Fallis, „What Is Disinformation?“, *Library Trends* 63, č. 3 (2015): 401–26.

²² Literatura někdy zmiňuje „malinformace“, čili pravdivé informace šířené se záměrem uškodit, kam lze zařadit některé formy verbálních útoků a nenávistných projevů Claire Wardle a Hossein Derakhshan, „Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making“ (Strasbourg: Council of Europe, 2017), 20. Z epistemologického hlediska nejsou zajímavé, a proto se jim nebudu věnovat.

²³ Část odborníků ztotožňuje dezinformace s nezdůvodněnými konspiračními teoriemi, oba druhy pak považují za formu nenávistných projevů. Existují sdělení, pro která to snad platí, například „Židé způsobili 11. září“ (Tomáš Koblížek, „Nacionalismus vnáší do vlastenectví pachut“, iROZHLAS, 28. říjen 2024). Mnohem častěji tomu tak není – dezinformace a na nich založené konspirační teorie explicitně neoznačují viníky neblahých událostí a jejich totožnost jen vágně naznačují („oni“, „ti nahoře“, „oligarchové“, „globalisté“, „agenti nového světového řádu“, „ilumináti“, „ještěří lidé“ a podobně).

dezinformací a misinformací ve skutečnosti není příliš praktické, protože přes své proklamace směšuje aktivní tvůrce, reaktivní zesilovače a pasivní příjemce nepravdivých zpráv. Jistotou zůstává, že skutečně intencionálními původci dezinformací jsou nepřátelské státy v rámci propagandistických kampaní. I v tomto případě může být dezinformační obsah vytvořený oportunistickými aktéry dále šířen zmanipulovanými jedinci, kteří mu upřímně věří – je ale takřka nemožné to odhalit.

Druhá potíž je spojena s vymezením pojmu pravdivosti. Pokud jsou dezinformace definovány jako nepravdivé, pak bychom měli mít co nejjasnější představu o tom, co to vlastně pravda je. Filozofická analýza v tomto ohledu naneštěstí selhává a přijatelných hypotéz o povaze pravdy spíše přibývá, než aby se stanoviska sbližovala. Pravdivost je nejčastěji chápána jako vztah výroku k realitě nebo množině jiných výroků. Teorie poznání nicméně klade přinejmenším stejný důraz na zdůvodněnost – na schopnost epistemického agenta vysvětlit, proč určité přesvědčení zastává. Dezinformace většinou neobsahují nějakou inherentní vadu, ale jsou nedostatečně zdůvodněné, tj. pocházejí od nedůvěryhodných svědků nebo z nespolehlivých zdrojů poznání. Některé dezinformace navíc nejsou lživé, ale „pouze“ zavádějící. Dezinformačními kanály šířené tvrzení „Senátor podlehl plicní embolii tři týdny po podání vakcíny proti COVID-19.“ nemusí být nutně nepravdivé, ale postrádá kontext potřebný k odmítnutí údajně kauzálního vztahu mezi antecedentem a konsekvencem.

Třetí problém spočívá v holistické povaze poznání. U jednotlivých výroků je obtížné či dokonce nemožné zjistit, zda jsou s fakty v souladu či jim odporují, zvláště pokud o to usilujeme v každodenním provozu. Jen nevelké množství přesvědčení lze zdůvodnit pouhým odkazem k bezprostřední empirické zkušenosti, u většiny musíme posuzovat provázanost s celou sítí jiných přesvědčení. Slovy klasika, „naše výroky o vnějším světě předstupují obrazně řečeno před tribunál smyslové zkušenosti ne jako jednotlivá individua, ale jako kolektiv“.²⁴ To platí i v případě falešných a zavádějících zpráv. Přijetí jednotlivé dezinformace je projevem nahodilé neznalosti, neboť není v lidských silách ověřovat všechno a neustále. Oproti tomu akceptace rozsáhlejších souborů nezdůvodněných přesvědčení svědčí o systematické ignoranci. Můžeme si vypomocť analogií z oblasti rétoriky. Ojedinelé přeroknutí je nežádoucím, ale snadno pochopitelným a tolerovatelným jevem. Naopak dlouhodobá tendence používat v projevu nespisovné, gramatické odporující a nesrozumitelné prostředky je odsouzeníhodná a zaslouží si nesmlouvavou kritiku. Epistemologie by měla zaměřit pozornost nikoli na parciální dezinformace, ale na rozsáhlejší a nebezpečnější soubory nezdůvodněných přesvědčení: pseudovědecké teorie, konspirační narativy, manipulativní propagandu, politický extremismus a náboženský fundamentalismus.

Je banální pravdou, že lidé někdy klamou, jindy se mýlí, a všichni se neustále pokoušejí lži a omyly odhalit. U většiny sdělení nemáme jednoduchý recept, jak odlišit padouchy od poctivců. Na to, aby člověk občas podlehl dezinformaci, nemusí disponovat zásadními epistemickými neřestmi. Jedná se o důsledek hledání rovnováhy mezi vstřícností k pravdomluvným jedincům a obezřetností vůči podvodníkům. Bojovat proti dezinformacím je stejné jako bojovat proti lžím, s obojím se potýkáme ne moc úspěšně od počátku lidstva. V průběhu dějin jsme se v tom značně zlepšili, a to především díky dělbě epistemické práce, které se budu věnovat v následující kapitole.

²⁴ W. V. O. Quine, „Dvě dogmata empirismu“, in *Vybrané články k ontologii a epistemologii*, ed. Tomáš Marvan a Ludmila Dostálová, přel. Prokop Sousedík (Plzeň: Západočeská univerzita, 2006), 101.

2 Jak překonávat epistemické krize

Systematické přijímání nezdůvodněných přesvědčení je důsledkem ignorance a arogance. Roli hrají dva vzájemně provázané faktory, kterými jsou (a) kognitivní lenost a (b) metakognitivní sebepřeceňování.²⁵ *Kognitivní lenost* je neschopnost nebo neochota vytvářet zdůvodněná přesvědčení. Je zapříčiněna deficitem v analytickém myšlení, kvůli němuž aktéři nedostatečně zapojují reflektivní procesy typu 2 při překonávání intuitivních procesů typu 1. Projevuje se na úrovni poznání, jejím produktem je neznalost. *Metakognitivní sebepřeceňování* je neschopnost nebo neochota rozpoznat vlastní omyly. Žijeme v době, kdy jednotlivec nemůže mít úplný přehled o poznatcích ze všech oblastí lidské činnosti, ale lidé si tuto limitaci mnohdy neuvědomují. Z toho pramení iluze vědění – aktéři inzerují porozumění komplexním problémům nebo artefaktům, přestože jejich skutečné znalosti jsou jen povrchní či nejasné. Přehlížení svých epistemických limitů zasahuje úroveň sebepoznání, výsledkem je neznalost neznalosti.

Popsanými defekty trpí bez rozdílu všichni epistemičtí agenti, ale někteří jsou schopnější či ochotnější se s nimi potýkat. Jsou obdařeni vyšší mírou epistemické píle a epistemické skromnosti, přestože není zcela jasné, zdali mají tyto vlastnosti původ spíše ve vrozené poznávací výbavě, nebo jsou získány během socializace. Rozhodně neplatí, že se lenost a sebepřeceňování týkají jen nevzdělaných a nemajetných lidí na okraji společnosti, pro které se v češtině vžilo hanlivé označení „dezoláti“. Naopak se ukazuje, že lenost a sebepřeceňování jsou běžné i u jedinců s vyšším vzděláním a příjmem, snáze podléhající iluzi o své výjimečnosti a neomylnosti. Dokladem mohou být veřejné projevy solitérních vědců, kteří překračují hranice expertízy a zastávají názory odporující převažujícímu konsensu, aniž by svá tvrzení dokázali obhájit na stránkách odborných periodik. Výsledky experimentální psychologie tuto hypotézu potvrzují i v doméně dezinformací, protože sklon k jejich opakovanému přijímání a sdílení je spojován právě s nedostatky v analytickém myšlení²⁶ a nadhodnocováním vlastních schopností.²⁷

Nežádoucí faktory individuální epistemologie jsou dále zesilovány vlivem sociálního prostředí, které prohlubuje izolaci skupin a zvyšuje polarizaci názorů. V online světě můžeme rozlišit dvě kategorie eskalačních mechanismů: (a) epistemické bubliny a (b) ozvěnové komory.²⁸ Aktéři bývají nevědomky uzavřeni do *epistemických bublin* („epistemic bubbles“), což jsou společenství osob se souladnými názory, v nichž protikladné hlasy nejsou vůbec přítomny. Naopak *ozvěnové komory* („echo chambers“) vyhledávají aktéři cíleně, protože se jedná o společenství osob se souladnými názory, v nichž jsou protikladné hlasy potlačovány. Z logiky dělení vyplývá, že vliv epistemických bublin lze snadno narušit – jejich členy stačí vystavit dosud nepřítomným názorům. S ozvěnovými komorami je situace složitější, protože jejich členové se nesouladným názorům aktivně brání. Je sporné, zdali se zcela izolované epistemické bubliny skutečně vyskytují, pokud nebereme v potaz fyzickou separaci osob uzavřených na

²⁵ Filip Tvrďý, „Vice Epistemology of Believers in Pseudoscience“, *Filozofia* 76, č. 10 (2021): 735–51; Petra Chudárková, *Intuice v etice: víc škody než užítu?* (Praha: Togga, 2023), 172–79.

²⁶ Gordon Pennycook a David G. Rand, „Lazy, Not Biased: Susceptibility to Partisan Fake News Is Better Explained by Lack of Reasoning Than by Motivated Reasoning“, *Cognition* 188 (2019): 39–50; Gordon Pennycook a David G. Rand, „The Psychology of Fake News“, *Trends in Cognitive Sciences* 25, č. 5 (2021): 388–402.

²⁷ Benjamin A. Lyons et al., „Overconfidence in News Judgments Is Associated with False News Susceptibility“, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 118, č. 23 (2021): e2019527118; David N. Rapp a Mandy M. Withall, „Confidence as a Metacognitive Contributor to and Consequence of Misinformation Experiences“, *Current Opinion in Psychology* 55 (2024): 101735.

²⁸ C. Thi Nguyen, „Echo Chambers and Epistemic Bubbles“, *Episteme* 17, č. 2 (2020): 141–61.

jednom místě. Ukazuje se totiž, že v online prostředí je seznámení se s opozitními stanovisky snadnější, nikoli více komplikované. Vliv epistemických bublin bývá přeceňován, protože lidé se přidávají ke skupinám osob s obdobnými postoji dobrovolně. Na tom není nic nového ani překvapivého, touha příslušet k názorové frakci totiž vyplývá ze sociální povahy lidského druhu.

Systematická neznalost je způsobena souhrou individuálních a sociálních faktorů. Lenost a sebepřeceňování vede jednotlivce k produkci a obhajobě nezdůvodněných přesvědčení, které se dále šíří ve skupinách s ochotně naslouchajícím publikem. Digitální platformy zrychlily a zjednodušily komunikaci, takže soubory dezinformací zasahují adresáty snáze a cíleněji. Není to ovšem poprvé, co lidstvo čelí informačním explozím a následným epistemickým krizím. Technologický rozvoj v minulosti vedl nejen k nadprodukci informací se spornou pravdivostní hodnotou, ale i k jejich lepšímu třídění a ověřování. Řešení spočívalo v dělbě epistemické práce, kdy informační zdroje usilující o vyšší spolehlivost začaly aplikovat nejrozličnější kontrolní mechanismy, a to před zveřejněním i po zveřejnění sdělení. Epistemická ostražitost jednotlivců, kteří nechťejí být dlouhodobě obelháváni, byla posílena neustále se zdokonalujícími institucemi. Ve svém dalším výkladu se zaměřím na tři případy, které následovaly po vzniku knihtisku, rotačního tisku a webu.

Knihtisk byl na Západě objeven po roce 1440 a takřka okamžitě způsobil bezprecedentní informační explozi. Elitářská knižní kultura středověku, v níž nevelká skupina učenců vedla dlouhé disputace nad omezeným počtem manuskriptů, vzala za své. Díky rozšíření schopnosti číst a snazší dostupnosti tisků byla tato kultura nahrazena mnohem demokratičtějším uspořádáním, v němž čtenáři nebyli schopni konzumovat natož hodnotit nebývalé množství knih. Začaly proto vznikat nové druhy publikací, jež měly usnadnit orientaci na rostoucím knižním trhu: univerzální bibliografie, knižní recenze, antologie, slovníky a encyklopedie.²⁹ Nejpopulárnějšími tiskovinami se přesto staly pamflety šířící fámy, poplašné zprávy a zázračné recepty, tedy z dnešního pohledu jednoznačně dezinformační příručky. *Malleus Maleficarum* (1486) se dočkalo desítek vydání a spustilo staletí trvající vlnu čarodějnických procesů, při nichž zahynuly desetitisíce lidí – především žen. *A Collection of Seven and Fifty Approved Receipts* (1665) je příkladem medicínské rukověti, jejíž pseudovědecká opatření proti moru pacienty spíše ohrožovala na životě, než léčila. Není divu, že tiskoviny začaly být postupem času regulovány, licencovány a cenzurovány, v Anglii se jednalo například o *Licensing Order of 1643* nebo *Licensing of the Press Act 1662*. Objevily se také organizace zaštiťující seriózní vědecký výzkum. Nejprve to byly učenecké korespondenční sítě, z nichž se později vyvinula prestižní vědecká nakladatelství (Cambridge University Press, 1584; Oxford University Press, 1585; Brill, 1683) a národní učené společnosti (Academia Naturae Curiosorum, 1652; Royal Society, 1660; Académie des sciences, 1666). Nejefektivnějším instrumentem proti falešným informacím se ukázaly být vědecké časopisy (*Journal des sçavans*, 1665; *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 1665; *Acta Eruditorum*, 1682). Henry Oldenburg, první sekretář Royal Society, se zasloužil o vznik recenzního řízení („peer-review“), které se ve vědě stalo zavedenou praxí.³⁰ Publikující autoři byly nuceni poskytovat vydavatelům svá data, což umožnilo nezávislé ověřování, a jejich texty začaly ještě před zveřejněním procházet anonymním posouzením kvality. Pro případy, kdy bylo autorovo pochybení zjištěno až po publikaci, byl zřízen mechanismus retrakce. Text, který obsahoval zfalšovaná data, nedostatky

²⁹ Ann Blair, „Reading Strategies for Coping with Information Overload ca. 1550–1700“, *Journal of the History of Ideas* 64, č. 1 (2003): 12.

³⁰ Noah Moxham a Aileen Fyfe, „The Royal Society and the Prehistory of Peer Review, 1665–1965“, *The Historical Journal* 61, č. 4 (2018): 863–89.

ve zdůvodňování nebo známky plagiátorství, byl zpětně označen jako nespolehlivý, případně stažen z oběhu. Recenzní řízení samozřejmě nedokázalo zcela zabránit produkci nepravdivých a nezdůvodněných teorií, ale dramaticky snížilo množství podvodů a omylů ve vědeckém provozu.

Další epistemickou krizi spustilo rozšíření rotačního tisku ve 40. letech 19. století, které předznamenalo vznik masmédií. Trh s tiskovinami zaplavily šestákové bulvární noviny s pochybným obsahem, které nebyly distribuovány prostřednictvím předplatného, nýbrž prodávány pouličními kameloty za příslovečný šesták. Vzorem se stal newyorský deník *The Sun* založený roku 1833, který na sebe upozornil nechvalnou kvalitou zpravodajství, jehož podstatná část byla čirou fabulací. Nejproslulejším příkladem byl „Great Moon Hoax“, což je označení pro sérii šesti článků ze srpna a září 1835. Autoři v nich prohlašovali, že astronom John Herschel objevil civilizaci okřídlených humanoidů žijících na Měsíci. Měl tak učinit s fiktivním kolegou Andrewem Grantem pomocí neméně fiktivního obřího teleskopu, který údajně vážil přes sedm tun. Texty byly doplněny litografiemi zachycujícími scény ze života Měsíčanů, jež mimo jiné zahrnovaly jednorožce nebo vzpřímeně chodící bobry.³¹ Tento styl žurnalistiky natolik elektrizoval dobové čtenáře, že o devět let později redakce úspěch zopakovala s „The Balloon-Hoax“. Článek z 13. dubna 1844 napsal Edgar Allan Poe a byl v něm popsán třidenní přelet Atlantického oceánu v horkovzdušném balónu. Text byl opět zcela smyšlený, ale pro zvýšení hodnověrnosti obsahoval řadu technických detailů včetně nákresu létacího stroje. Někteří žurnalisté přijímali podobné excesy s nelibostí a usilovali o zpřísnění publikačních zvyklostí. Na konci 19. století se objevily redigované zpravodajské tiskoviny s vícenásobnou kontrolou obsahu, jejichž redakční politika připomínala praxi z recenzovaných vědeckých časopisů. Za první seriózní noviny bývají považovány *The New York Times*, které v roce 1896 zakoupil Adolph Ochs a prosadil v nich objektivní žurnalistiku.³² Došlo ke vzniku moderního editoriálního procesu s ověřováním zdrojů a redakcí textů. Pokud dojde k otištění informace, která se prokáže být nepravdivou, dochází ke zveřejnění omluvy uvádějící příslušnou zprávu na pravou míru. Bulvární a nedůvěryhodná žurnalistika samozřejmě nevymizela, ale byla zřetelně oddělena od periodik s vyššími aspiracemi. Čtenáři dostali na výběr, zdali budou preferovat seriózní zpravodajství, nebo frivolní bulvár.

Aktuální epistemická krize začala získávat obrysy se vznikem webu po roce 1990. Internet byl původně zamýšlen jako médium pro výměnu informací mezi vojenskými, státními a akademickými institucemi. Jak už to ale v takových případech bývá, brzy byl využíván pro mnohem přízemnější účely. Daní za dostupnost nepřehledného množství informací byl lavinový nárůst nedůvěryhodného obsahu. Na webu působí propagandistická média obhajující ideologii autoritářských režimů, dezinformační zdroje motivované politickými cíli nebo ekonomickým ziskem. Nespolehlivé informace šíří nemoderovaná internetová fóra, neustále rostoucí sociální sítě, nevyžádané řetězové emaily apod. Stále se hledá uspokojivé řešení, jak zabránit přívalu lživých a manipulativních zpráv. Online prostředí totiž skýtá poněkud jiné nástrahy, než byly ty, s nimiž se lidstvo setkalo v minulých epistemických krizích. Na digitálních platformách může publikovat takřka kdokoli a kontrolní mechanismy mohou nastoupit až následně, tj. po zveřejnění obsahu. Všechna opatření mají proto předobraz v retrakci recenzovaných časopisů a omluvě redigovaných periodik. Jedním z největších vynálezů v dějinách žurnalistiky je redakční uzávěrka: co se nestihne ověřit, nebude v připravovaném vydání a musí počkat do

³¹ Matthew Goodman, *The Sun and the Moon: The Remarkable True Account of Hoaxers, Showmen, Dueling Journalists, and Lunar Man-Bats in Nineteenth-Century New York* (New York: Basic Books, 2008).

³² Stephen J. A. Ward, *The Invention of Journalism Ethics: The Paths to Objectivity and Beyond* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2004), 200–201; Ákos Szegőfi a Christophe Heintz, „Institutions of Epistemic Vigilance: The Case of the Newspaper Press“, *Social Epistemology* 36, č. 5 (2022): 613–28.

toho dalšího. V online prostředí taková ostražitost není možná – okamžité publikaci prakticky nic nebrání a po účastnících je požadována maximální aktuálnost. Cílem kontrolních mechanismů proto není zabránit přítomnosti dezinformací na digitálních platformách, ale zamezit jejich šíření. Naději poskytují webové stránky, které si dokázaly udržet vysokou míru spolehlivosti i přes svou otevřenost – příkladem za všechny může být *Wikipedia*, založená v roce 2001 na principu komunitní moderace.³³ V následující podkapitole představím slibné nástroje kontroly, mezi něž patří ověřování identity uživatelů, ověřování pravdivosti obsahu a omezování dosahu šířitelů dezinformací.

3 Jak redigovat digitální platformy

Při zvažování způsobů, jak zamezit šíření nepravdivých, nepodložených a zavádějících informací, lze rozlišit dvě základní kategorie přístupů. *Vzdělávací* opatření usilují o kultivaci epistemických kompetencí jednotlivých aktérů, zatímco *sociální* zlepšují podmínky epistemického prostředí, v němž se jedinci nacházejí.³⁴ Možnosti edukace v tomto článku opomenou, protože se jedná o obšírné a citlivé téma, jemuž bych nemohl věnovat patřičnou pozornost. Omezím se jen na několik poznámek, které by si zasloužily detailněji rozvést. Nedávné studie čím dál přesvědčivěji ukazují, že tradičně pojímaná výuka kritického myšlení nemá takový efekt, jaký byl v minulosti očekáván.³⁵ Kurikulum se obvykle skládá z úvodu do formální a neformální logiky, ze základů teorie argumentace zaměřené na rekonstrukci a hodnocení úsudků a často také z uvedení do problematiky argumentačních faulů. Přínos takto koncipované výuky je v lepším případě nevelký, v horším zcela iluzorní. Obtížně se posuzuje, s jakými kompetencemi účastníci do kurzů vstupovali a zdali došlo k jejich měřitelnému zlepšení. Účinnější se zdá být výuka mediální a vědecké gramotnosti, která slouží k pochopení publikačního procesu a postavení aktéra v epistemickém společenství. Avšak i optimálně nastavená edukace je opatřením s dlouhodobě odloženým efektem, a jako taková selhává při řešení momentálních problémů. Navíc může být kritické myšlení v některých případech epistemicky nezodpovědné, protože vede k překračování hranic expertízy a k přílišné sebejistotě.³⁶ Paradoxní je, že samotní zastánci dezinformačních, pseudovědeckých a konspiračních narativů se považují za kriticky myslící. Terminologický aparát neformální logiky a argumentačních faulů přitom často slouží k zamaskování jejich epistemických selhání. Z těchto důvodů nelze prostředky individuální epistemologie považovat při boji s dezinformacemi za dostatečné, je třeba zavést i restriktivnější opatření vycházející z epistemologie sociální.

³³ Srov. Karen Frost-Arnold, „Wikipedia“, in *The Routledge Handbook of Applied Epistemology*, ed. David Coady a James Chase (Oxon: Routledge, 2019), 28–40. Podmínkou spolehlivosti otevřených zdrojů je dostatečný počet přispěvatelů a editorů, a proto je *Wikipedia* nejdůvěryhodnější v anglickém jazyce, jenž plní funkci soudobé *lingua franca*.

³⁴ Petr Špecián, *Behavioral Political Economy and Democratic Theory: Fortifying Democracy for the Digital Age* (London: Routledge, 2022), 96–97; Michel Croce a Tommaso Piazza, „Consuming Fake News: Can We Do Any Better?“, *Social Epistemology* 37, č. 2 (2023): 233; Anastasia Kozyreva et al., „Toolbox of Individual-Level Interventions Against Online Misinformation“, *Nature Human Behaviour* 8, č. 6 (2024): 1044–52.

³⁵ Srov. Nada El Soufi a Beng Huat See, „Does Explicit Teaching of Critical Thinking Improve Critical Thinking Skills of English Language Learners in Higher Education? A Critical Review of Causal Evidence“, *Studies in Educational Evaluation* 60 (2019): 140–62.

³⁶ Michael Huemer, „Is Critical Thinking Epistemically Responsible?“, *Metaphilosophy* 36, č. 4 (2005): 522–31.

Málo diskutovaným tématem je *ověřování identity uživatelů* v online prostředí.³⁷ Důvodem není jen omezování vlivu trollích farem a sociálních botů, přiznání autorství má i důležitou epistemickou roli. Anonymita zapleveluje veřejný prostor tvrzeními, jejichž skrytí původci nemusejí nést důkazní břemeno. Každý účastník racionální diskuze má povinnost na vyžádání poskytnout zdůvodnění svých stanovisek, ať už v podobě použitého argumentačního postupu, spolehlivého zdroje, nebo empirické evidence. A nejen to – kontrola totožnosti autorů je předpokladem právní odpovědnosti za vyjádření, jejichž obsah porušuje nebo ohrožuje zájmy chráněné zákonem. Svoboda projevu je sice po vzoru prvního dodatku americké ústavy nezadatelným právem občanů ve všech liberálních demokraciích, ale podléhá určité regulaci. V ústavním pořádku České republiky je tato svoboda zakotvena v *Listině základních práv a svobod* (č. 2/1993 Sb.; Hlava 2, Oddíl 2, Článek 17). První tři odstavce ji definují velice široce: „(1) Svoboda projevu a právo na informace jsou zaručeny. (2) Každý má právo vyjadřovat své názory slovem, písmem, tiskem, obrazem nebo jiným způsobem, jakož i svobodně vyhledávat, přijímat a rozšiřovat ideje a informace bez ohledu na hranice státu. (3) Cenzura je nepřípustná.“ Hned v následujícím odstavci jsou ale vyjádřeny podmínky umožňující její ohraničení: „(4) Svobodu projevu a právo vyhledávat a šířit informace lze omezit zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti.“ Trestní zákoník (č. 40/2009 Sb.) pamatuje na celou řadu verbálních trestných činů, které mohou být spáchány i v online prostředí.³⁸ Pokud mají policie a soudy vynucovat dodržování zákonů, je třeba na digitálních platformách znemožnit přítomnost anonymních zpráv, pseudonymních účtů nebo skupin s neznámým provozovatelem. Komplexnost a neuspořádanost virtuálního světa samozřejmě znemožňuje, aby kontrole podléhala úplně všechna zákoutí internetu. Povinnost přezkoumávat identitu uživatelů by se měla týkat sociálních sítí, které jsou provozovány společnostmi s dohledatelným vlastnictvím, provádějícími monetizaci obsahu formou předplatného či reklam (např. Facebook, YouTube, Instagram, TikTok, X/Twitter atd.). V úvahu připadá i možnost věkového omezení pro jejich užívání, a to na úroveň právní odpovědnosti. Svou roli navíc hrají psychologické faktory pro zjišťování totožnosti uživatelů, neboť anonymita zvyšuje pravděpodobnost podvodného a násilného jednání.³⁹

Větší pozornost bývá v odborné literatuře věnována *ověřování pravdivosti obsahu* na digitálních platformách. Obvykle probíhá tak, že je pochybný obsah označen za nepravdivý či zavádějící („content labeling“) a doplněn o korigující informaci („fact-checking“). Neexistuje konsensus o tom, kdo by měl ověřování fakticity provádět. Stát se nezdá být ideálním kandidátem, protože hybridní a autoritářské režimy zneužívají fact-checking k cenzuře a udržení moci, tendenci k tomuž mohou mít i vlády nedokonalých demokracií. Fact-checking by proto měl být nařízen zákonem, ale o jeho zajišťování by se staraly buď soukromé firmy, které platformy vlastní, nebo nasmlouvané neziskové organizace a občanské iniciativy. Osvědčuje se i činnost dobrovolnického crowdsourcingu, kdy se na ověřování informací podílejí samotní

³⁷ Srov. Shuting (Ada) Wang, Min-Seok Pang a Paul A. Pavlou, „Cure or Poison? Identity Verification and the Posting of Fake News on Social Media“, *Journal of Management Information Systems* 38, č. 4 (2021): 1011–38.

³⁸ Jedná se například o následující skutky: poškození cizích práv (§ 181), pomluva (§ 184), křivé obvinění (§ 345), nebezpečné vyhrožování (§ 353), hanobení národa, rasy, etnické nebo jiné skupiny osob (§ 355), podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod (§ 356), šíření poplašné zprávy (§ 357), podněcování k trestnému činu (§ 364), schvalování trestného činu (§ 365), projev sympatií k hnutí směřujícímu k potlačení práv a svobod člověka (§ 404), popírání, zpochybňování, schvalování a ospravedlňování genocidia (§ 405).

³⁹ M. Kim, M. Ellithorpe a S. A. Burt, „Anonymity and Its Role in Digital Aggression: A Systematic Review“, *Aggression and Violent Behavior* 72 (2023): 101856.

uživatelé v rámci komunity.⁴⁰ V každém případě musí fact-checking probíhat podle předem daných, transparentně popsanych a široce přijímaných pravidel. Podmínkou také je, aby firmy přijaly odpovědnost za obsah publikovaný uživateli na jejich platformách, v současnosti jim totiž zákony poskytují imunitu.⁴¹ Kontrola a moderace obsahu je v zájmu všech členů epistemického společenství, protože osamocení jedinci nedokážou odhalit veškeré klamy a omyly. Vyšší stupeň ověřování odlišuje hodnověrné zdroje od nedůvěryhodných, což se projevilo už v předchozích epistemických krizích. Intersubjektivní ověřování je pro spolehlivé informování nezbytné a nelze je považovat za formu cenzury. Vhodnější je analogie s ochranou spotřebitelů, mezi jejíž nástroje patří označování potravin, registrace léčiv, omezení klamavé reklamy apod. Ověřování přesto naráží na řadu praktických problémů. Fact-checking je vcelku snadný v oblasti vědy, protože přibližný konsensus vědeckého společenství je generován recenzovanými časopisy. Obtížnější je proveditelné u komplexních a aktuálních událostí, k jejichž detailům nemají posuzovatelé dostatečný přístup.⁴² Nelze je snadno uplatnit ani u normativních soudů a výroků týkajících se budoucnosti, z nichž se skládá podstatná část politických prohlášení. Naštěstí ani zde nemusí být fact-checking zcela bezzubý, protože korektně vytvořené normativní soudy musí být empiricky informovány. Například slib „Zakážeme vakcinaci.“ nemá ještě v okamžiku pronesení pravdivostní hodnotu, lze ale testovat a případně odmítnout jeho předpoklad „Vakcinace nefunguje.“⁴³

Efektivita fact-checkingu je dosti robustně prokázána nezávislými studiemi,⁴⁴ ale za určitých okolností může u ideologicky motivovaných aktérů vzbuzovat nedůvěru v nestrannost ověřování.⁴⁵ Někteří autoři proto dospěli k závěru, že předchůdné vyvracení falešných zpráv, tzv. „prebunking“, může být efektivnější než následné ověřování, tedy „debunking“. V základu úvahy stojí předpoklad, že adresáti by měli být na dezinformace připraveni dříve, než kontaminují jejich světový názor. Termín „prebunking“ v odborné literatuře označuje dva různé mechanismy. Jedná se buď o vytváření imunity proti dezinformacím pomocí „psychologického očkování“, tedy vzdělávání aktérů v oblasti manipulativních technik, nebo o včasné vyvracení dezinformací předtím, než se s nimi aktér setká.⁴⁶ Domnívám se, že „prebunking“ je vhodnější chápat jako urychlený fact-checking, protože „psychologické očkování“ je jen honosný název pro soubor méně běžných pedagogických postupů, jako jsou například online hry,⁴⁷

⁴⁰ Cameron Martel et al., „Crowds Can Effectively Identify Misinformation at Scale“, *Perspectives on Psychological Science* 19, č. 2 (2024): 477–88.

⁴¹ Ve Spojených státech podle Communications Decency Act of 1996, § 230; v Evropské unii plní obdobnou funkci Směrnice o elektronickém obchodu 2000/31/ES.

⁴² Joseph E. Uscinski a Ryden W. Butler, „The Epistemology of Fact Checking“, *Critical Review* 25, č. 2 (2013): 162–80.

⁴³ Do svědomí by si měli sáhnout i filozofové zastávající názor, že normativní a deskriptivní domény jsou zcela oddělené, protože se tím podílejí na zvyšování přijatelnosti relativismu.

⁴⁴ Man-pui Sally Chan et al., „Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation“, *Psychological Science* 28, č. 11 (2017): 1531–46.

⁴⁵ Man-pui Sally Chan a Dolores Albarracín, „A Meta-Analysis of Correction Effects in Science-Relevant Misinformation“, *Nature Human Behaviour* 7, č. 9 (2023): 1514–25.

⁴⁶ Sander van der Linden, „Countering Misinformation Through Psychological Inoculation“, *Advances in Experimental Social Psychology* 69 (2024): 1–58.

⁴⁷ Jon Roozenbeek a Sander van der Linden, „Fake News Game Confers Psychological Resistance Against Online Misinformation“, *Palgrave Communications* 5, č. 1 (2019): 65.

informativní videa⁴⁸ nebo didaktická vyprávění s ponaučením.⁴⁹ Úspěšnost včasného varování před dezinformacemi zatím nebyla uspokojivě prokázána, a tak bychom neměli unáhleně zavrhnout osvědčený „debunking“.⁵⁰

Dostávám se konečně ke třetímu souboru opatření, kterým je *omezování dosahu šířitelů dezinformací*. Na sociálních sítích je zavedenou praxí, že je obsah porušující pravidla platformy zcela odstraněn („moderation“). Opakovaná moderace může dále vést k označení účtu jako nedůvěryhodného („user profiling“), ke snížení dosahu pomocí algoritmu („downranking“), případně k úplnému smazání účtu („deplatforming“). Jednotliví poskytovatelé sice mají pravidla nastavena různým způsobem, shoda existuje aspoň u obsahu splňujícího skutkovou podstatu trestného činu. Omezení dosahu na sociálních sítích se ukázalo být efektivní, a to hned z několika důvodů.⁵¹ Šířitelé falešných zpráv jsou zásahem buď eliminováni, nebo se u nich sníží ochota riskovat postih. Příjemci dezinformací jsou odstaveni od jejich zdroje, neboť zřídka kdy vyhledávají informace mimo sociální sítě. Opět je třeba zdůraznit, že omezování dosahu není formou cenzury. Svoboda projevu v sobě neobsahuje právo na volbu platformy. Jednotlivcům je umožněno vyjádřit názor, ale z toho neplyne povinnost médií poskytnout každému prostor – ať už se jedná o vědecký časopis s recenzním řízením, periodikum s redigovaným zpravodajstvím, nebo sociální síť s regulovaným obsahem. Svoboda projevu je symbolizována řečníkem na bedýnce ve Speaker's Corner londýnského Hyde Parku, nikoli nárokem na vystoupení v hlavním vysílacím čase stanice BBC News. Uživatelům odmítnutým v jednom médiu zbývá možnost publikovat na jiné, byť méně populární platformě, která neprovádí fact-checking. Zcela neregulovaný obsah budou nadále zajišťovat služby s volnějšími pravidly (např. Telegram, Reddit, 4chan). Prominentní uživatelé se ale nebudou na takových platformách prezentovat, protože jejich postavení má blízko k torrentovým serverům sloužícím digitálnímu pirátství. Politici mají tendenci vyhýbat se prostředí, kde jsou vystavováni nepříjemným otázkám a jejich tvrzení podrobována kritice. Pokud by ale došlo k přesnému vymezení poskytovatelů obsahu, kteří jednají v souladu s platnými zákony, budou muset veřejně činné osoby při volbě platformy zvážit otázku prestiže. Buď si vyberou médium s explicitně stanovenými pravidly projevu, jejichž přijetím inzerují epistemickou odpovědnost, nebo budou sdílet prostředí s podvodníky a propagandisty.⁵²

4 Závěr

Úsilí vypořádat se s dezinformacemi, pseudovědeckými teoriemi a nezdůvodněnými konspiračními narativy nemá k dispozici univerzální všelék. Jediná možnost, jak čelit epistemicky problematickým přesvědčením, spočívá v promyšlené kombinaci osvěty a paternalistických omezení. Lidé mají sklony k chybování, ani ten nejvzdělanější jedinec se občas nevyhne omylu. Na druhou stranu edukaci nelze podceňovat, protože bez ní budou

⁴⁸ Jon Roozenbeek et al., „Psychological Inoculation Improves Resilience Against Misinformation on Social Media“, *Science Advances* 8, č. 34 (2022): eabo6254.

⁴⁹ Mikey Biddlestone, Jon Roozenbeek a Sander van der Linden, „Once (But Not Twice) Upon a Time: Narrative Inoculation Against Conjunction Errors Indirectly Reduces Conspiracy Beliefs and Improves Truth Discernment“, *Applied Cognitive Psychology* 37, č. 2 (2023): 304–18.

⁵⁰ Nadia M. Brashier et al., „Timing Matters When Correcting Fake News“, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 118, č. 5 (2021): e2020043118.

⁵¹ Stefan D. McCabe et al., „Post-January 6th Deplatforming Reduced the Reach of Misinformation on Twitter“, *Nature* 630, č. 8015 (2024): 132–40.

⁵² Součástí opatření omezujících dosah šířitelů dezinformací by mělo být i zrušení diskuzí na zpravodajských serverech, byť by byly deanonymizovány. Neexistuje totiž žádný důvod, proč doplňovat spolehlivé informace neověřenými komentáři.

nepoučení aktéři ověřovací procedury odmítat. Bylo by naivní domnívat se, že recenze, redakce nebo moderace zabráni šíření falešných tvrzení, neboť i samotné mechanismy kontroly mohou selhávat. Rezignace na třídění a hodnocení informací je ovšem projevem nepřijatelného defetismu a relativismu. Na efektivitu opatření, která jsem v tomto článku prezentoval, existují mezi experty protichůdné názory.⁵³ Je ovšem riskantní tvrdit, že některé typy vůbec nefungují, zvlášť pokud jejich testování stále probíhá. Žádoucí je aplikovat co nejširší paletu prostředků, z nichž některé snad padnou na úrodnou půdu. Naopak lze považovat za jisté, že nálepkování a urážení velkých kohort elektorátu má kontraproduktivní účinek. Konzumenti dezinformačních kampaní, kteří podlehlí propagandě nepřátelské mocnosti, se jen stěží napraví, pokud je státem delegované osoby označí za „dezoláty“, „frustráty“, „oběti informační války“ nebo „zombíky“. Neznáme vnitřní mentální stavy, kognitivní schopnosti ani motivaci jedinců, a proto bychom nad žádným z nich neměli předčasně lámat hůl. Stejně nanicovaté je snění o převýchově voličů, kteří by zastávali názory bližší akademickým pracovníkům a prodemokratickým činitelům. Populistické lhaní je pro politiky subjektivně racionální strategií, protože se vytváření a šíření dezinformací vyplácí – podílem na moci či majetkovým prospěchem. Lidská společnost od svého počátku zažívá závody ve zbrojení mezi těmi, kteří lžou, a těmi, kteří se snaží lži odhalit. Šířitelé a adresáti dezinformací jsou zaklesnuti v nekončícím klinči, kdy jedna strana může získat navrch jen dočasně. Smysl má samotný zápas, i když je vítězství v nedohlednu.

Seznam použitých zdrojů

- Allen, Jennifer, Baird Howland, Markus Mobius, David Rothschild a Duncan J. Watts. „Evaluating the Fake News Problem at the Scale of the Information Ecosystem“. *Science Advances* 6, č. 14 (2020): eaay3539. <https://doi.org/10.1126/sciadv.aay3539>
- Altay, Sacha, Manon Berriche a Alberto Acerbi. „Misinformation on Misinformation: Conceptual and Methodological Challenges“. *Social Media + Society* 9, č. 1 (2023): 1–13. <https://doi.org/10.1177/20563051221150412>
- Altay, Sacha, Manon Berriche, Hendrik Heuer, Johan Farkas a Steven Rathje. „A Survey of Expert Views on Misinformation: Definitions, Determinants, Solutions, and Future of the Field“. *Harvard Kennedy School Misinformation Review* 4, č. 4 (2023): 1–34. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-119>
- Applebaum, Anne. „Democracy Is Losing the Propaganda War“. *The Atlantic* 333, č. 5 (2024): 30–40. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2024/06/china-russia-republican-party-relations/678271/>
- Benkler, Yochai, Robert Faris a Harold Roberts. *Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Biddlestone, Mikey, Jon Roozenbeek a Sander van der Linden. „Once (But Not Twice) Upon a Time: Narrative Inoculation Against Conjunction Errors Indirectly Reduces Conspiracy Beliefs and Improves Truth Discernment“. *Applied Cognitive Psychology* 37, č. 2 (2023): 304–18. <https://doi.org/10.1002/acp.4025>
- Blair, Ann. „Reading Strategies for Coping with Information Overload ca. 1550–1700“. *Journal of the History of Ideas* 64, č. 1 (2003): 11–28. <https://doi.org/10.2307/3654293>
- Brashier, Nadia M., Gordon Pennycook, Adam J. Berinsky a David G. Rand. „Timing Matters When Correcting Fake News“. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 118, č. 5 (2021): e2020043118. <https://doi.org/10.1073/pnas.2020043118>

⁵³ Sacha Altay et al., „A Survey of Expert Views on Misinformation: Definitions, Determinants, Solutions, and Future of the Field“, *Harvard Kennedy School Misinformation Review* 4, č. 4 (2023): 1–34; Cian O'Mahony et al., „The Efficacy of Interventions in Reducing Belief in Conspiracy Theories: A Systematic Review“, ed. Pierluigi Vellucci, *PLOS ONE* 18, č. 4 (2023): e0280902; IPIE, „Platform Responses to Misinformation: A Meta-Analysis of Data“ (Zürich: International Panel on the Information Environment, 2023).

- Budak, Ceren, Brendan Nyhan, David M. Rothschild, Emily Thorson a Duncan J. Watts. „Misunderstanding the Harms of Online Misinformation“. *Nature* 630, č. 8015 (2024): 45–53. <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07417-w>
- Cohen, Stanley. *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. 3. vyd. New York: Routledge, 2011.
- Croce, Michel a Tommaso Piazza. „Consuming Fake News: Can We Do Any Better?“ *Social Epistemology* 37, č. 2 (2023): 232–41. <https://doi.org/10.1080/02691728.2021.1949643>
- El Soufi, Nada a Beng Huat See. „Does Explicit Teaching of Critical Thinking Improve Critical Thinking Skills of English Language Learners in Higher Education? A Critical Review of Causal Evidence“. *Studies in Educational Evaluation* 60 (2019): 140–62. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2018.12.006>
- Fallis, Don. „What Is Disinformation?“ *Library Trends* 63, č. 3 (2015): 401–26. <https://doi.org/10.1353/lib.2015.0014>
- Frost-Arnold, Karen. „Wikipedia“. In *The Routledge Handbook of Applied Epistemology*, editovali David Coady a James Chase, 28–40. Oxon: Routledge, 2019. <https://doi.org/10.4324/9781315679099-3>
- Gelfert, Axel. „Fake News: A Definition“. *Informal Logic* 38, č. 1 (2018): 84–117. <https://doi.org/10.22329/il.v38i1.5068>
- Goldberg, Jeffrey. „Why Obama Fears for Our Democracy“. *The Atlantic*, 16. listopad 2020. <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/11/why-obama-fears-for-our-democracy/617087/>
- Goldman, Alvin I. *Epistemology and Cognition*. Cambridge: Harvard University Press, 1986.
- Goodman, Matthew. *The Sun and the Moon: The Remarkable True Account of Hoaxers, Showmen, Dueling Journalists, and Lunar Man-Bats in Nineteenth-Century New York*. New York: Basic Books, 2008.
- Habgood-Coote, Joshua. „Deepfakes and the Epistemic Apocalypse“. *Synthese* 201, č. 103 (2023): 103. <https://doi.org/10.1007/s11229-023-04097-3>
- . „Stop Talking About Fake News!“ *Inquiry* 62, č. 9–10 (2019): 1033–65. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2018.1508363>
- Huemer, Michael. „Is Critical Thinking Epistemically Responsible?“ *Metaphilosophy* 36, č. 4 (2005): 522–31. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2005.00388.x>
- Chan, Man-pui Sally a Dolores Albarracín. „A Meta-Analysis of Correction Effects in Science-Relevant Misinformation“. *Nature Human Behaviour* 7, č. 9 (2023): 1514–25. <https://doi.org/10.1038/s41562-023-01623-8>
- Chan, Man-pui Sally, Christopher R. Jones, Kathleen Hall Jamieson a Dolores Albarracín. „Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation“. *Psychological Science* 28, č. 11 (2017): 1531–46. <https://doi.org/10.1177/0956797617714579>
- Chudárková, Petra. *Intuice v etice: víc škody než užitku?* Praha: Togga, 2023.
- IPIE. „Platform Responses to Misinformation: A Meta-Analysis of Data“. Zürich: International Panel on the Information Environment, 2023. <https://www.ipie.info/research/sr2023-2>
- Kim, M., M. Ellithorpe a S. A. Burt. „Anonymity and Its Role in Digital Aggression: A Systematic Review“. *Aggression and Violent Behavior* 72 (2023): 101856. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2023.101856>
- Koblížek, Tomáš. „Nacionalismus vnáší do vlastenectví pachut“. iROZHLAS, 28. říjen 2024. https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/nacionalismus-vnasi-do-vlastenectvi-pachut-meli-bychom-se-o-nej-vic-starat_2410280600_nel
- Kozyreva, Anastasia, Philipp Lorenz-Spreen, Stefan M. Herzog, Ullrich K. H. Ecker, Stephan Lewandowsky, Ralph Hertwig, Ayesha Ali, et al. „Toolbox of Individual-Level Interventions Against Online Misinformation“. *Nature Human Behaviour* 8, č. 6 (2024): 1044–52. <https://doi.org/10.1038/s41562-024-01881-0>
- Kulveit, Jan. „Co je teď potřeba dělat, část 1: Epistemická krize“. *Boundedly Rational Notes on Complex Systems*, 15. říjen 2020. <https://boundedlyrational.substack.com/p/co-je-te-poteba-dlat-st-1-epistemick>
- Laudan, Larry. „Epistemic Crises and Justification Rules“. *Philosophical Topics* 29, č. 1/2 (2001): 271–317. <https://doi.org/10.5840/philtopics2001291/22>

- Levy, Neil. „The Bad News About Fake News“. *Social Epistemology Review and Reply Collective* 6, č. 8 (2017): 20–36.
- Linden, Sander van der. „Countering Misinformation Through Psychological Inoculation“. *Advances in Experimental Social Psychology* 69 (2024): 1–58. <https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2023.11.001>
- Lyons, Benjamin A., Jacob M. Montgomery, Andrew M. Guess, Brendan Nyhan a Jason Reifler. „Overconfidence in News Judgments Is Associated with False News Susceptibility“. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 118, č. 23 (2021): e2019527118. <https://doi.org/10.1073/pnas.2019527118>
- MacIntyre, Alisdair. „Epistemological Crises, Dramatic Narrative and the Philosophy of Science“. *The Monist* 60, č. 4 (1977): 453–72.
- Martel, Cameron, Jennifer Allen, Gordon Pennycook a David G. Rand. „Crowds Can Effectively Identify Misinformation at Scale“. *Perspectives on Psychological Science* 19, č. 2 (2024): 477–88. <https://doi.org/10.1177/17456916231190388>
- McCabe, Stefan D., Diogo Ferrari, Jon Green, David M. J. Lazer a Kevin M. Esterling. „Post-January 6th Deplatforming Reduced the Reach of Misinformation on Twitter“. *Nature* 630, č. 8015 (2024): 132–40. <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07524-8>
- Moxham, Noah, a Aileen Fyfe. „The Royal Society and the Prehistory of Peer Review, 1665–1965“. *The Historical Journal* 61, č. 4 (2018): 863–89. <https://doi.org/10.1017/S0018246X17000334>
- Nguyen, C. Thi. „Echo Chambers and Epistemic Bubbles“. *Episteme* 17, č. 2 (2020): 141–61. <https://doi.org/10.1017/epi.2018.32>
- O’Mahony, Cian, Maryanne Brassil, Gillian Murphy a Conor Linehan. „The Efficacy of Interventions in Reducing Belief in Conspiracy Theories: A Systematic Review“. Editoval Pierluigi Vellucci. *PLOS ONE* 18, č. 4 (2023): e0280902. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0280902>
- Pennycook, Gordon, a David G. Rand. „Lazy, Not Biased: Susceptibility to Partisan Fake News Is Better Explained by Lack of Reasoning Than by Motivated Reasoning“. *Cognition* 188 (2019): 39–50. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011>
- . „The Psychology of Fake News“. *Trends in Cognitive Sciences* 25, č. 5 (2021): 388–402. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>
- Quine, W. V. O. „Dvě dogmata empirismu“. In *Vybrané články k ontologii a epistemologii*, editovali Tomáš Marvan a Ludmila Dostálová, přeložil Prokop Sousedík, 82–106. Plzeň: Západočeská univerzita, 2006.
- Rapp, David N. a Mandy M. Withall. „Confidence as a Metacognitive Contributor to and Consequence of Misinformation Experiences“. *Current Opinion in Psychology* 55 (2024): 101735. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2023.101735>
- Rauch, Jonathan. *The Constitution of Knowledge: A Defense of Truth*. Washington: Brookings Institution Press, 2021. <https://doi.org/10.5771/9780815738879>
- Robertson, David G. *Religion and Conspiracy Theories: An Introduction*. London: Routledge, 2024.
- Roozenbeek, Jon a Sander van der Linden. „Fake News Game Confers Psychological Resistance Against Online Misinformation“. *Palgrave Communications* 5, č. 1 (2019): 65. <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0279-9>
- Roozenbeek, Jon, Sander Van Der Linden, Beth Goldberg, Steve Rathje a Stephan Lewandowsky. „Psychological Inoculation Improves Resilience Against Misinformation on Social Media“. *Science Advances* 8, č. 34 (2022): eabo6254. <https://doi.org/10.1126/sciadv.abo6254>
- Szegőfi, Ákos a Christophe Heintz. „Institutions of Epistemic Vigilance: The Case of the Newspaper Press“. *Social Epistemology* 36, č. 5 (2022): 613–28. <https://doi.org/10.1080/02691728.2022.2109532>
- Špecián, Petr. *Behavioral Political Economy and Democratic Theory: Fortifying Democracy for the Digital Age*. London: Routledge, 2022. <https://doi.org/10.4324/9781003274988>
- Tvrđý, Filip. „Vice Epistemology of Believers in Pseudoscience“. *Filozofia* 76, č. 10 (2021): 735–51. <https://doi.org/10.31577/filozofia.2021.76.10.1>
- Uscinski, Joseph E. „What Are We Doing When We Research Misinformation?“ *Political Epistemology*, č. 2 (2023): 2–14.

- Uscinski, Joseph E. a Ryden W. Butler. „The Epistemology of Fact Checking“. *Critical Review* 25, č. 2 (2013): 162–80. <https://doi.org/10.1080/08913811.2013.843872>
- Vojenské zpravodajství. „Výroční zpráva za rok 2022“. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2023. <https://vzcr.gov.cz/uploads/41-Vyrocní-zprava-2022.pdf>
- Wang, Shuting (Ada), Min-Seok Pang a Paul A. Pavlou. „Cure or Poison? Identity Verification and the Posting of Fake News on Social Media“. *Journal of Management Information Systems* 38, č. 4 (2021): 1011–38. <https://doi.org/10.1080/07421222.2021.1990615>
- Ward, Stephen J. A. *The Invention of Journalism Ethics: The Paths to Objectivity and Beyond*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2004.
- Wardle, Claire a Hossein Derakhshan. „Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making“. Strasbourg: Council of Europe, 2017. <https://edoc.coe.int/en/media/7495-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making.html>